

МОНГОЛ УЛСЫН БОЛОВСРОЛЫН
ИХ СУРГУУЛЬ

МОНГОЛЫН ГАЗАРЗҮЙН
БОЛОВСРОЛЫН НИЙГЭМЛЭГ

НИЙГЭМ-ЭДИЙН ЗАСГИЙН ГАЗАРЗҮЙН ҮНДЭС

Анхны хэвлэл

Ерөнхий редактор: Е.Батчулуун
Х.Цогбадрал

Улаанбаатар

ННА 26.8
ДАА 900
Н-588

Монгол Улсын Боловсролын Их Сургуулийн Газарзүйн тэнхимийн 70 жилийн ойд зориулав.

НИЙГЭМ-ЭДИЙН ЗАСГИЙН ГАЗАРЗҮЙН ҮНДЭС

Хянан тохиолдуулсан: Е.Батчулуун, Х.Цогбадрал

Техник редактор: С.Хадбаатар

Хэвлэлийн эх бэлтгэсэн: Б.Бүжидмаа

Хавтасны зургийг:

Цаасны хэмжээ: 172 x 245 1/10

Хэвлэлийн хуудас: 35,0

Хуудасны тоо: 420

Зохиогчийн эрх ©2021, Батчулуун, Е., Цогбадрал.Х.

Зохиогчийн эрхээр хамгаалагдсан. Уг номын бүтэц, загварыг ашиглах, гадаад хэл рүү орчуулах, хэсэгчлэн болон бүтнээр нь хуулах, зохиогчийн зөвшөөрөлгүйгээр цахим хэлбэрт оруулах, дахин хэвлэхийг хориглоно.

“Мөнхийн Үсэг” ХХК–д эхийг бэлтгэж хэвлэв. Улаанбаатар хот.

ISBN:978-9919-23-510-9

Эшлэл авах: Батчулуун, Е., Цогбадрал.Х. (Ред.). (2021). *Нийгэм-эдийн засгийн газарзүйн үндэс*. Улаанбаатар, Монгол: Адмон принтинг. 420 х.

Citation: Yemбуu, B & Tsogbadral, Kh. (Eds). (2021). *Introduction to Human Geography*. Ulaanbaatar, Admon printing. 420 pages.

Хянан тохиолдуулсан ба бичсэн баг

Ембүүгийн Батчулуун

Доктор (PhD), профессор

МУБИС-ийн газарзүйн тэнхимийн багш. Дэлхий судлал, Физик газарзүйн тайлбар толь, Газарзүйн боловсролын үндэс зэрэг ном, бүтээл туурвисан. ЕБС-ийн сурах бичиг, сургалтын хөтөлбөр боловсруулах багийн ахлагч. Газарзүйн ухаанаар эрдмийн зэрэг хамгаалуулах зөвлөлийн гишүүн.

Хүрэлбаатарын Цогбадрал

Доктор (PhD)

МУБИС-ийн газарзүйн тэнхимийн эрхлэгч. Нийгэм-эдийн засгийн газарзүйн хичээл 20 гаруй заасан. Аялал, рекреацийн чиглэлээр судалгаа хийдэг, ЕБС-ийн сурах бичиг, багшийн ном зохиогчдын багийн гишүүн.

Пүрэвсүрэнгийн Энхжаргал

Магистр, ахлах багш

МУБИС-ийн газарзүйн тэнхимийн багш. Зурагзүйн хичээл 20 гаруй жил зааж, “Байрзүйн үндэстэй зурагзүй”, “Зурагзүйн дадлага ажил” зэрэг ном туурвисан. ЕБС-ийн сурах бичиг зохиогчдын багийн гишүүн.

Цэдэвийн Бат-Эрдэнэ

Доктор (PhD), дэд профессор

МУБИС-ийн газарзүйн тэнхимийн багш. Газарзүйн мэдээллийн систем, зайнаас тандах судлалын чиглэлээр ажилладаг. ЕБС-ийн сурах бичиг зохиогчдын багийн гишүүн.

Сандагийн Хадбаатар

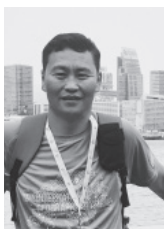
Доктор (PhD), профессор

МУБИС-ийн газарзүйн тэнхимийн багш. Хөрс-ландшафтын чиглэлээр судалгаа хийж, Монгол-Оросын хамтарсан экспедицид ажилладаг. Байгал нуур, Экосистемийн атлас, ЕБС-ийн сурах бичиг зохиогчдын багийн гишүүн.

Цэдэвдоржийн Сэр-Од

Доктор (PhD)

МУБИС-ийн газарзүйн тэнхимийн багш. Физик газарзүйн хичээл зааж, Монгол Алтайн ландшафтын чиглэлээр судалгаа хийдэг. ЕБС-ийн сурах бичиг зохиогчдын багийн гишүүн.

Гэцэлийн Уранчимэг

Магистр, ахлах багш

МУБИС-ийн газарзүйн тэнхимийн багш. Газарзүйн дидактик, уур амьсгалын өөрчлөлтийн боловсролын чиглэлээр ажилладаг. ЕБС-ийн сурах бичиг, сургалтын хөтөлбөр боловсруулах багийн гишүүн.

ТОВЧ АГУУЛГА

Бүлэг 1. <u>Нийгэм-эдийн засгийн газарзүйн тухай ерөнхий ойлголт</u> Х.Цогбадрал, П.Энхжаргал, Ц.Бат-Эрдэнэ	1
Бүлэг 2. Хөгжлийн газарзүй Е.Батчулуун	29
Бүлэг 3. Хүн амын газарзүй Е.Батчулуун	79
Бүлэг 4. Соёлын газарзүй Е.Батчулуун, Х.Цогбадрал	125
Бүлэг 5. Хотын газарзүй Ц.Бат-Эрдэнэ	153
Бүлэг 6. Байгалийн нөөцийн газарзүй С.Хадбаатар	189
Бүлэг 7. Үйлдвэрлэлийн газарзүй Е.Батчулуун, Г.Уранчимэг	215
Бүлэг 8. Үйлдвэрлэлийн анхдагч салбарын газарзүй С.Хадбаатар	243
Бүлэг 9. Үйлдвэрлэлийн хоёрдагч салбарын газарзүй Х.Цогбадрал	283
Бүлэг 10. Үйлдвэрлэлийн гурав ба дөрөвдэгч салбарын газарзүй Ц.Сэр-Од	321
Бүлэг 11. Байгаль-нийгмийн асуудлууд, тогтвортой хөгжил Е.Батчулуун, С.Хадбаатар	359

АГУУЛГА

Зургийн гарчиг	11
Хүснэгтийн гарчиг	13
Өмнөх үг	15
БҮЛЭГ 1 Нийгэм-эдийн засгийн газарзүйн ерөнхий ойлголт	1
Х.Цогбадрал, П.Энхжаргал, Ц.Бат-Эрдэнэ	
1.1 Нийгэм-эдийн засгийн газарзүйн судлах зүйл	2
1.2 Нийгэм-эдийн засгийн газарзүйн судалгааны аргууд	7
1.3 Газарзүйн зураг, гео-орон зайн технологи ашиглах нь	13
Ашигласан материал	28
БҮЛЭГ 2 Хөгжлийн газарзүй	29
Е.Батчулуун	
2.1. Дэлхийн улс, орнууд	30
2.1.1. Нутаг дэвсгэр, хил хязгаар	30
2.1.2. Улс орнуудын газарзүйн ялгаа	35
2.1.3. Улс орнуудын газар нутгийн өөрчлөлт	39
2.2. Хөгжил ба орон зайн ялгаа	46
2.2.1. Хөгжилд нөлөөлөх хүчин зүйлс	46
2.2.2. Хөгжлийн шалгуур үзүүлэлт	50
2.2.3. Хөгжлийн индексээр тооцох нь	58
2.2.4. Хөгжлийн ялгаа ба ангилал	63
2.2.5. Хөгжил ба тэгш бус байдал	72
Ашигласан материал	78
БҮЛЭГ 3 Хүн амын газарзүй	79
Е.Батчулуун	
3.1 Хүн ам зүй ба хүн амын газарзүй	80
3.2 Хүн амын өөрчлөлт	80
3.3 Хүн амын нас, хүйсийн бүтэц	92
3.4 Хүн ам зүйн шилжилтийн загвар	96
3.5 Хүн амын амьдралын чанар	97
3.6 Хүн амын тархалт, байршил	99
3.6.1. Хүн амын тархалт, суурьшил	99
3.6.2. Хүн амын нягтшил	104
3.7 Хүн амын шилжилт, хөдөлгөөн	106
3.8 Дэлхийн хүн амын тулгамдсан асуудлууд	116
3.9 Хүн ам зүйн бодлого	120
Ашигласан материал	123
БҮЛЭГ 4 Соёлын газарзүй	125
Е.Батчулуун, Х.Цогбадрал	
4.1 Соёлын газарзүйн судлах зүйл	126
4.1.1 Соёлын бүтэц	126
4.1.2 Соёлын голомт ба соёл үүслийн төв	127
4.1.3 Соёлын тархалтын муж	128
4.2.Хэлний газарзүй	129
4.2.1. Хэлний ангилал	129
4.2.2. Хэлний газарзүйн тархалт	132

4.3. Шашны газарзүй	140
4.4. Угсаатан ба үндэстэн	147
Ашигласан материал	152
БҮЛЭГ 5 Хотын газарзүй Ц.Бат-Эрдэнэ	153
5.1 Суурьшил, түүний хэлбэр	154
5.2 Хотын тухай үндсэн ойлголт	156
5.3 Хотын орон зайн бүтэц, хэлбэр	159
5.3.1 Төв байршлын онол	161
5.3.2 Хотын газар ашиглалтын орон зайн загварууд	162
5.4 Хотын хөгжлийн үе шатууд	166
5.5 Хотжилтын төлөв, хандлага	168
5.5.1 Хотжилтын хөгжлийн үеүд	173
5.5.2 Хотжилтын хандлага	177
5.5.3 Хотжилтын орон зайн ялгаа	181
5.5.4 Монгол улсын хотжилтын төлөв, онцлог	184
Ашигласан материал	188
БҮЛЭГ 6 Байгалийн нөөцийн газарзүй С.Хадбаатар	189
6.1 Байгалийн нөхцөл, нөөц ба ашиглалт	190
6.2 Байгалийн нөөцийн ангилал, тархалт	192
6.3 Байгалийн нөөцийн тархалт, орон зайн ялгаа	194
6.3.1 Эрдэс, ашигт малтмалын нөөц	194
6.3.2 Газрын тос, байгалийн хийн нөөц	200
6.3.3 Газрын нөөц	203
6.3.4 Усны нөөц	205
6.3.5 Уур амьсгалын нөөц	207
6.3.6 Биологийн нөөц	209
6.3.7 Рекреацийн нөөц	211
Ашигласан материал	214
БҮЛЭГ 7 Үйлдвэрлэлийн газарзүй Е.Батчулуун, Г.Уранчимэг	215
7.1 Үйлдвэрлэлийн салбарын хэв шинж, бүтэц	216
7.2 Үйлдвэрлэлийн байршил, нөлөөлөх хүчин зүйлс	219
7.3 Үйлдвэрлэлийн салбарт ажиллах хүчний бүтэц	225
7.4 Үйлдвэрлэлийн орон зайн ялгаа	227
7.5 Олон улсын харилцаа	231
7.6 Үндэстэн дамнасан корпораци	236
7.7 Олон улсын хамтын ажиллагаа	238
Ашигласан материал	242
БҮЛЭГ 8 Үйлдвэрлэлийн анхдагч салбарын газарзүй С.Хадбаатар	243
8.1.1 Үйлдвэрлэлийн анхдагч хэв шинж ба бүтэц	244
8.2 Хөдөө аж ахуй	244
8.2.1 Мал аж ахуй	246
8.2.2 Туслах аж ахуй	252
8.2.3 Ургамлын аж ахуй	255
8.2.4 Ойн аж ахуй	271

8.3. Эрдэс түүхий эдийн олборлох үйлдвэр		272
8.3.1 Төмөрлөг ашигт малтмалын олборлолт		272
8.3.2 Төмөрлөг бус ашигт малтмалын олборлолт		276
8.3.3 Түлшний ашигт малтмалын олборлолт		277
Ашигласан материал		282
БҮЛЭГ 9 Үйлдвэрлэлийн хоёрдагч салбарын газарзүй	Х.Цогбадрал	283
9.1 Аж үйлдвэрийн ангилал, байршил		284
9.2 Түлш, эрчим хүчний үйлдвэр		289
9.2.1 Уул уурхайн үйлдвэр		291
9.2.2 Газрын тосны үйлдвэр		292
9.2.3 Байгалийн хийн үйлдвэр		294
9.2.4 Нүүрсний үйлдвэр		295
9.2.5 Цахилгаан эрчим хүчний үйлдвэр		297
9.3 Төмөрлөгийн үйлдвэр		305
9.4 Машины үйлдвэр		309
9.5 Химийн үйлдвэр		310
9.6 Хөнгөн, хүнсний үйлдвэр		313
9.6.1 Нэхмэлийн үйлдвэр		313
9.6.2 Хүнсний үйлдвэр		314
9.7 Мод бэлтгэх болон боловсруулах үйлдвэр		316
Ашигласан материал		320
БҮЛЭГ 10 Үйлдвэрлэлийн гурав ба дөрөвдөгч салбарын газарзүй	Ц.Сэр-Од	321
10.1 Үйлчилгээний салбарын газарзүй		322
10.2. Аялал жуулчлалын үйлчилгээ		324
10.3 Тээврийн газарзүй		334
10.4 Харилцаа холбоо		347
10.5 Худалдаа, банк, санхүүгийн үйлчилгээ		349
10.6 Үйлдвэрлэлийн дөрөвдөгч хэв шинж		353
Ашигласан материал		357
БҮЛЭГ 11 Байгаль-нийгмийн асуудлууд, тогтвортой хөгжил	Е.Батчулуун, С.Хадбаатар	359
11.1 Байгаль-нийгмийн тулгамдсан асуудал		360
11.2. Хүн ам, хотжилт ба ядуурал		362
11.3. Экологийн мөр		368
11.4 Уур амьсгалын өөрчлөлт		371
11.5. Усны хомсдол, үр дагавар		375
11.6 Газар ашиглалт ба хөрсний элэгдэл		382
11.7. Ойн нөөцийн хомсдол		387
11.8. Эрдэс түүхий эдийн хомсдол		389
11.9 Биологийн төрөл зүйлийн хомсдол		390
Ашигласан материал		392
НЭРИЙН ХЭЛХЭЭ		393
НЭР ТОМЪЁОНЫ ТАЙЛБАР		399

ЗУРГИЙН ГАРЧИГ*

1.1 НЭЗ-ийн газарзүй ба шинжлэх ухаан	3
1.2 НЭЗ-ийн газарзүйн судалгааны орон зайн хүрээ	4
1.3 НЭЗ-ийн газарзүйн судлагдахуун	4
1.4 НЭЗ-ийн газарзүйн судалгааны үндсэн аргууд	5
1.5 НЭЗ-ийн газарзүйн зургийн ангилал	8
1.6 Нийгэм-эдийн засгийн газарзүйн судалгааны төрлүүд	9
1.7 Газарзүйн зургийн анализын арга	12
1.8 Зурагзүйн дүрслэлийн аргууд	15
1.9 Хоёр талт график (Канадын хүн ам)	17
1.10 Тойргон диаграмм (улсуудын нутаг дэвсгэр)	17
1.11 Гурвалжин диаграмм (Ажил эрхлэлт)	18
1.12 Хамаарал ба тохиромжит шугам	18
1.13 Гэрэл зургийн төрлүүд	21
1.14 Гео-орон зайн технологийн хэрэглээ	22
1.15 Оптикийн тандан судалгаа хийх зарчим	23
1.16 Хиймэл дагуулын зурагт зааны тархалтыг тоолж байгаа нь	24
1.17 А- растер ба вектор дүрслэл, Б-ГМС-ийн давхаргууд	25
1.18 Байршил тодорхойлох гурвалсан арга	26
1.19 Хот төлөвлөлтөд шаардлагатай хиймэл дагуулын мэдээний нарийвчлал	26
2.1 Улсын хилийн төрөл	33
2.2 Улс орнуудын газарзүйн ялгаа	36
2.3. Улс орнуудын төрийн тогтолцоо, 2010	37
2.4. Дэлхийн улс төрийн зургийн өөрчлөлт	39
2.5. Колончлогч улсуудын газар нутаг ба хүн амын харьцаа (1900 он)	40
2.6 Африкийн улс төрийн зургийн өөрчлөлт	42
2.7 Дэлхийн улс орнууд, а. 1914 он' б. 1959 он: вб 1990 оноос хойш	45
2.8 Далайд гарцгүй улсууд	49
2.9 Дэлхийн ДНБ-д эзлэх хувь	51
2.10 Орлогын ялгааны ангилал	53
2.11 Зарим орны эдийн засгийн салбарын бүтэц	54
2.12 Хүний хөгжлийн индекс	60
2.13 Дэлхийн улсуудын хөгжлийн ангилал	65
2.14 "Хойд" ба "Өмнөд"-ийн орнууд	66
2.15 Нэг хотын хоёр дүр төрх	68
2.16 Хөгжингүй ба хөгжиж буй орнуудын хүн ам ба зарим үзүүлэлтийн ялгаа	70
2.17 Хүн амын дундаж наслалт ба ДНБ	73
2.18 Орлогын жигд бус хуваарилалт	74
2.19 Хөгжлийн үзүүлэлт ба тэгш бус байдал	74
2.20 1000 хүн амд ногдох өргөн хэрэглээний бараа	75
2.22 Эрт нас баралтын ялгаа, улсуудаар (%)	76
3.1 Хүн амын газарзүй	80
3.2 Дэлхийн хүн амын өсөлтийн "J" муруй	81
3.3 Хүн амын тоогоор тэргүүлэгч орнууд	81
3.4 Төрөлтийн коэффициент	83
3.5 Төрөлтийн түвшин	84
3.6 Төрөлтийн түвшин буурч буй байдал	85
3.7 Төрөлтийн түвшний өөрчлөлт ба хэтийн төлөв, бүс нутгаар,	85
3.8 Төрөх насны нэг эмэгтэйд ногдох хүүхдийн тоо, 1980 ба 2020 он	86
3.9 Хүн амын ердийн өсөлтийн жилийн түвшин	87
3.10 Хүн амын өсөлтийн хурдац	88
3.11 Дэлхийн хүн амын өсөлт, 5 жил тутамд	88
3.12 Хүн амын өсөлт хурдацтай улсууд	89
3.13 Дэлхийн хүн амын өөрчлөлт, 1950-2100	89
3.14 Хүн амын нийт тоо ба хэтийн төлөв	90
3.15 Африк тивийн хүн амын өсөлт	91
3.16 Дэлхийн болон бүс нутгуудын хүн амын насны бүлэг	92
3.17 Насны бүлгийн харьцааны өөрчлөлт	93
3.18 Хүн амын суваргын үндсэн хэлбэр	94
3.19 Хүн амын нас хүйсийн бүтцийн өөрчлөлт	95
3.20 Хүн амын шилжилтийн загвар	96
3.21 Хүн амын дундаж наслалтын ялгаа	98
3.22 Дэлхийн хүн амын тархалт, суурьшил	99
3.23 Дэлхийн хүн амын суурьшил, өргөргөөр	101
3.24 Дэлхийн хүн амын суурьшил, тивээр	103
3.25 Нэгж талбайд ногдох хүн ам, бүс нутгаар	104
3.26 Арифметик ба физиологи нягтшил	105
3.27 Хүн амын шилжилтийн шалтгаан	107
3.28 Хүн амын шилжилтийн төрлүүд	108
3.29 Хүн амын шилжилтийн гол чиглэл	110
3.30 Цагаач хүн амын эзлэх хувь, зарим улсаар	111
3.31 Булангийн орнууд руу чиглэсэн шилжилт	112
3.32 Катар улсын хүн амын суварга	113
3.33 Эдийн засгийн шилжигчид, Бангладеш	113
3.34 Боолын худалдаа	114

* Зарим гарчгийг товчлов.

- 3.35 Европд дүрвэн ирэгчдийн тоо **115**
- 3.36 Өмнөд Судан, дотоод ба гадаад шилжилт **115**
- 3.37 Дүрвэгч ихтэй орнууд **116**
- 3.38 Хүн амын хэт олшрол **117**
- 3.39 ДОХ-оор нас баралтын түвшин **117**
- 3.40 ДОХ-ын нөлөө ба дундаж наслалт **118**
- 3.41 Японы хүн амын өсөлтийн явц **119**
- 3.42 60-аас дээш насныхны эзлэх хувь **120**
- 4.1 Соёлын голомтууд **128**
- 4.2 Соёлын тархалтын мужууд **129**
- 4.3 Амьд хэлний тархалт, тоо ба эзлэх хувь **130**
- 4.4. Урал-Алтайн хэлний язгуур **131**
- 4.5 Хэлний томоохон аймгууд ба эзлэх хувь **132**
- 4.6 Хэлний язгуур ба 100 саяас олон хүн ярьдаг хэлүүд **133**
- 4.7 Араб хэлний газарзүйн тархалт **133**
- 4.8 Африк тивийн хэлний газарзүйн тархалт **134**
- 4.9 Хойд Америкийн хэлний газарзүй **135**
- 4.10 Африкийн албан ёсны хэл **136**
- 4.11 Англи хэлний газарзүйн тархалт **138**
- 4.12 Франц хэлний газарзүйн тархалт **139**
- 4.13 Испани хэлний газарзүйн тархалт **139**
- 4.14 Гол шашнуудын тархалт **141**
- 4.15 Голлох шашнууд **141**
- 4.16 Дэлхийн шашны тархалт **143**
- 4.17 Христосын шашин шүтэгч хүн ам, эзлэх хувиар **143**
- 4.18 Христосын шашны тархалт (Европ тив) **144**
- 4.19 Исламын шашны Шийт, Сунит урсгалын тархалт **146**
- 4.20 Исламын шашны тархалт **146**
- 4.22 Буддын шашны тархалт **147**
- 4.23 Хинди шашны тархалт **148**
- 4.24 Арьстны тархалт **149**
- 5.1 Суурьшлын шатлал **154**
- 5.2 Дэлхийн хот, хөдөөгийн хүн амын тооны өөрчлөлт **155**
- 5.3 Дэлхийн хүн ам, суурьшлын ангиллаар **156**
- 5.4 Хотын газарзүйн хилүүд **158**
- 5.5 Хотын орон зайн бүтцийн хэлбэрүүд **160**
- 5.6 А) Бээжин, Б) Москва, В) Волгоград, Г) Парис, Д) Киев, Е) Истанбул **161**
- 5.7 Төв байршлын онол **162**
- 5.8 Кристаллерийн 3 зарчим **162**
- 5.9 Москва хотын бизнесийн төв дүүрэг ба хотын төв **163**
- 5.10 БТД дэх хүн амын хөдөлгөөн **164**
- 5.11 Харрис, Уйлманы “Олон төвт” загвар **164**
- 5.12 Бюргесийн “Нэг төвт тойргон бүс” загвар **165**
- 5.13 Хойятын “Сектор” загвар **165**
- 5.14 Хотжилтын S муруй **169**
- 5.15 Мехико хотын ядуусын хороолол **171**
- 5.16 Дэлхийн улсуудын хотжилтын өсөлтийн жилийн дундаж, 2019 **172**
- 5.17 Дэлхийн улсуудын хотжилтын түвшин ба хотын хүн амын тоо **176**
- 5.18 Лас Вегас хотын захын дүүргийн хотжилт **177**
- 5.19 АНУ-ын мегаполисууд **179**
- 5.20 Европын мегаполисууд **179**
- 5.21 БНХАУ, Энэтхэг, Япон, БНСУ-ын мегаполисууд **180**
- 5.22 Дэлхийн мега хотууд **180**
- 5.23 Хот ба хөдөөгийн хүн ам, бүс нутгаар, 2018-2030 **181**
- 5.24 Улсуудын хотжилтын түвшин ба томоохон хотуудын хүн ам, 2018 **182**
- 5.25 Хотжилтын өсөлтийн түвшин, 1950-2050 **183**
- 5.26 Бүс нутгуудын хот ба хөдөөгийн суурьшлын харьцаа, 1950-2050 **183**
- 5.27 Нийслэл хүрээ – XX зууны эхэн **185**
- 5.28 Монгол Улсын хот, хөдөөгийн суурьшлын өөрчлөлт, 1950-2050 **186**
- 6.1 Байгалийн нөөцийн ангилал **192**
- 6.2 Байгалийн нөөцийн гарал үүсэл ба нөлөөллийн ялгаа **193**
- 6.3 Голлох эрдэс, түүхий эдийн нөөц ба тархалт **195**
- 6.4 Далайн шельфийн ба гүний нөөц **197**
- 6.5 Транс-Аляскийн газрын тос дамжуулах хоолой **201**
- 6.6 Арктикийн газрын тосны сав газрууд **201**
- 6.7 Дэлхийн газрын тосны нөөц **202**
- 6.8 Газрын тос, байгалийн хийн нөөцийн хуваарилалт **202**
- 6.9 Газрын нөөцийн бүтэц **203**
- 6.10 Газрын нөөцийн ашиглалт ба хүнсний үйлдвэрлэл **204**
- 6.11 Цэвэр усны нөөц **205**
- 6.12 Цэвэр усны нөөц, нэг хүнд ногдох хэмжээ **205**
- 6.13 Усалгаатай тариалангийн эзлэх хувь **206**
- 6.14 Салхины энергийн ашиглалт **207**
- 6.15 Агро уур амьсгалын нөөц **208**
- 6.16 Ойн тархалт **209**
- 6.17 Ойн төрөл зүйл ихтэй улсууд **210**
- 6.18 Дэлхийн ойн талбайн өөрчлөлт **210**
- 6.19 Дэлхийн өвд бүртгэгдсэн объектуудын эзлэх хувь **211**
- 6.20 Дэлхийн өвийн тархалт **212**
- 7.1 Үйлдвэрлэлийн хэв шинжийн ялгаа **217**
- 7.2 Үйлдвэрлэлийн явц дахь эдийн засгийн хамаарал **218**
- 7.3 Шоколадны өртгийн хуваарилалт **219**

- 7.4 Үйлдвэрлэлийн байршилд нөлөөлөх хүчин зүйл **220**
- 7.5 Веберийн гурвалжин **223**
- 7.6 Веберийн үйлдвэрийн байршлын загвар **223**
- 7.7 Веберийн байршлын онол **223**
- 7.8 Веберийн үйлдвэрлэлийн байршлын онол **224**
- 7.9 Өндөр хөгжилтэй ба буурай хөгжилтэй орнуудын ажиллах хүчний бүтцийн өөрчлөлт **225**
- 7.10 Ажиллах хүчний бүтэц ба хөгжлийн түвшин **226**
- 7.11 Үйлдвэрлэлийн салбарт ажиллагсдын харьцаа зарим улсуудаар **226**
- 7.12 ХАА-н салбарт ажиллагчдын эзлэх хувь ба нэг хүнд ногдох ҮНБ-ий хамаарал **226**
- 7.13 Ажиллах хүчний бүтцийн өөрчлөлт (Герман, 1882-2015 он) **227**
- 7.14 Нийгмийн хөдөлмөрийн хуваарь **228**
- 7.15 Хөдөлмөрийн хуваарийн төрөлжилт **228**
- 7.16 Олон улсын эдийн засгийн харилцаны төрлүүд **232**
- 7.17 ДНБ-д түүхий эдийн экспортын эзлэх хувь **233**
- 7.18 Үйлдвэрлэл ба экспортод байгалийн нөхцөл нөлөөлөх жишээ:
Кофе экспортлогч улсуудын газарзүйн байрлал ба дэлхийн зах зээлд эзлэх хувь **233**
- 7.19 Кофе импортлогч улсууд ба эзлэх хувь **234**
- 7.20 Үйлдвэрлэл ба хэрэглээний орон зайн хамаарлын жишээ **234**
- 7.21 Дэлхийн таваарын бүтэц **235**
- 7.22 Дэлхийн худалдааны байгууллагын гишүүн ба ажиглагч орнууд **237**
- 7.23 “Nike” компаний салбаруудын байршил **237**
- 7.24 Старбаксийн салбаруудын газарзүйн байрлал **238**
- 7.25 Эдийн засаг хамтын ажиллагаа хөгжлийн байгууллага (OECD)-ын гишүүн орнууд **239**
- 7.26 Европын холбооны орнууд **240**
- 7.27 АСЕАН-ий гишүүн орнууд **240**
- 8.1 Үйлдвэрлэлийн анхдагч салбарын бүтэц **244**
- 8.2 ХАА-н салбарын шинж **245**
- 8.3 ХАА-н салбарт ажиглагсдын тоо **246**
- 8.4 Үхрийн тоо толгой, тархалт **247**
- 8.5 Сүүн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл **248**
- 8.6 Мах бэлтгэлийн төрөл **248**
- 8.7 Хонины тоо толгойгоор тэргүүлэгч 10 улс **249**
- 8.8 Хонины аж ахуйгаар тэргүүлэх улсууд **250**
- 8.9 Хонины ноос бэлтгэлд эзлэх хувь **250**
- 8.10 Ямааны аж ахуйн тархалт, байршил **250**
- 8.11 Адууны аж ахуй голлон эрхлэх улс **251**
- 8.12 Тахианы мах бэлтгэл, сая тонн **253**
- 8.13 Загасны аж ахуй: а. Далай тэнгисийн; б. Үржүүлгийн (аквакультур) **253**
- 8.14 Загас агнуурт тэргүүлэгч орнууд **254**
- 8.15 Загас агнуурын төрөл ба хэмжээ **254**
- 8.16 Улаан буудай тариалалт ба ургац **257**
- 8.17 Цагаан будааны тариалан (Гуанси, Хятад) **258**
- 8.18 Эрдэнэ шиш **258**
- 8.19 Цагаан будаа тариалалт ба ургац, сая тн **259**
- 8.20 Эрдэнэ шиш тариалалт ба ургац **259**
- 8.21 Чихрийн нишинг тариалалт ба ургац **261**
- 8.22 Чихрийн нишинг хураалт **262**
- 8.23 Чихрийн манжин **262**
- 8.24 Чихрийн манжин тариалалт ба ургац **262**
- 8.25 Шар буурцаг тариалалт ба ургацын хэмжээ 2018 **263**
- 8.26 Рапс тариалалт ба ургацын хэмжээ **263**
- 8.27 Газар дундын тэнгисийн бүс: Чидун жимсний тархалт ба экспортын хэмжээ **264**
- 8.28 Хөвөн тариалалт ба хураалт **265**
- 8.29 Маалинга хураалт (Беларусь) **265**
- 8.30 Жутын тариалан (Бангладеш) **265**
- 8.31 Каучукийн тариалан (Тайланд) **266**
- 8.32 Цайны экспорт, тариалангийн талбай **267**
- 8.33 Цайны ургамлын тариалалт ба ургац **268**
- 8.34 Кофе тариалалт ба ургацын хэмжээ **269**
- 8.35 Какао тариалалт ба ургацын хэмжээ **269**
- 8.36 Хан боргоцойн плантаци (Бразил) **270**
- 8.37 Усан үзмийн платанци (Итали) **270**
- 8.38 Мод бэлтгэл, улсаар **272**
- 8.39 Мод бэлтгэл (Сибирь, ОХУ) **272**
- 8.40 Төмрийн хүдрийн ордын тархалт ба уурхай **273**
- 8.41 Зэсийн хүдрийн тархалт ба олборлолт **274**
- 8.42 Ураны хүдрийн олборлолт **274**
- 8.43 Ураны хүдрийн тархалт ба олборлолт **275**
- 8.44 Алтны хүдрийн тархалт ба олборлолт **275**
- 8.45 Кимберлей, алмаазын уурхай **276**
- 8.46 Алмаазын хүдрийн тархалт ба уурхай **277**
- 8.47 Газрын тос, байгалийн хийн олборлолт **278**
- 8.48 Занарын ордын тархалт **278**
- 8.49 Газрын тосны олборлолт **279**
- 8.50 Нүүрсний олборлолт, сая тонн **279**
- 8.51 Хоёр бөхт тэмээний тоо толгой **281**
- 8.52 Байгалийн хийн нөөцөөр тэргүүлэгч орнууд **281**
- 9.1 Аж үйлдвэрийн ангилал **284**
- 9.2 Кондратьевийн долгион **285**
- 9.3 Аж үйлдвэрийн салбарт ажиллагсдын хувь **286**
- 9.4 Аж үйлдвэрийн бүс нутгууд **287**
- 9.5 Дэлхийн аж үйлдвэрт зонхилох улсууд **288**
- 9.6 Экспортын бүтцийн өөрчлөлт (Малайз) **289**

- 9.7 Эрчим хүчний эх үүсвэрийн бүтэц **290**
- 9.8 Эрчим хүчний хэрэглээ ба нийлүүлэлт **291**
- 9.9 ОПЕК-ийн орнуудын газрын тосны нөөц **293**
- 9.10 ОПЕК-ийн орнуудын газрын тосны экспорт **294**
- 9.11 Байгалийн хийн олборлолт **294**
- 9.12 Байгалийн хийн үйлдвэрлэлийн бүс нутгууд **295**
- 9.13 Дэлхийн нүүрсний олборлолт **296**
- 9.14 Нүүрсний а) экспорт, б) импорт **296**
- 9.15 Нүүрсний хэрэглээ, сая.тн **297**
- 9.16 Цахилгаан эрчим хүчний үйлдвэрлэл **297**
- 9.17 Эрчим хүчний төрлийн ялгаа, бүс нутгаар **297**
- 9.18 Усан цахилгаан станц **298**
- 9.19 Цахилгаан эрчим хүчний үйлдвэрлэл **299**
- 9.20 Цахилгаан эрчим хүчний хангамж **300**
- 9.21 Цөмийн эрчим хүчний станцын байрлал **301**
- 9.22 Ураны үйлдвэрлэлээр тэргүүлэгч улсууд **301**
- 9.23 Цөмийн эрчим хүчний үйлдвэрлэл **302**
- 9.24 Нэг хүнд ногдох сэргээгдэх эрчим хүч **303**
- 9.25 Нарны эрчим хүч үйлдвэрлэл **303**
- 9.26 Газрын гүний дулаан ашиглалт **304**
- 9.27 Дэлхийн дотоод гүний эрчим хүч **304**
- 9.28 Салхины эрчим хүч үйлдвэрлэл хэмжээ **305**
- 9.29 Төмрийн хүдэр олборлолтоор тэргүүлэгч **305**
- 9.30 Ган хайлуулалт ба голлох орнууд **306**
- 9.31 Гангийн үйлдвэрлэл **306**
- 9.32 Өнгөт төмөрлөгийн үйлдвэрлэл **307**
- 9.33 Алтны үйлдвэрлэлээр тэргүүлэгч орнууд **308**
- 9.34 Машин үйлдвэрлэлийн төрлүүд **309**
- 9.35 Автомашин үйлдвэрлэлд бүс нутгийн эзлэх хувь **309**
- 9.36 Химийн үйлдвэрийн ангилал **310**
- 9.37 Химийн бүтээгдэхүүний экспорт тэргүүлэгч бүс нутаг **311**
- 9.38 Химийн үйлдвэрийн гол төвүүд **312**
- 9.39 Химийн үйлдвэрлэл ба ялгаа, улсуудаар **312**
- 9.40 Хөнгөн үйлдвэрийн байршил ба бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл **313**
- 9.41 Хүнсний хангамжийн ялгаа, улсуудаар **315**
- 9.42 Модны үйлдвэрийн бүтэц **316**
- 9.43 Мод боловсруулах үйлдвэр ба ойн нөөц **317**
- 9.44 Мод боловсруулах үйлдвэрийн төвүүд **318**
- 10.1 Үйчилгээний салбарын ангилал **322**
- 10.2 Үйлдвэрлэлийн салбар ажиллагсдын орлогын хэмжээ **323**
- 10.3 ДНБ дэх үйчилгээний салбарын хэмжээ **323**
- 10.4 Аялагчдын тоон өөрчлөлт **324**
- 10.5 Жуулчдын тоо, бүс нутгаар **324**
- 10.6 Олон улсын аялал жуулчлал **325**
- 10.7 ГДТ-ийн бүсийн аялал жуулчлал **326**
- 10.8 Бенидормын жуулчлалд Европын улсуудын эзлэх хувь **327**
- 10.9 Аялал жуулчлал газар доорх усанд нөлөөлөх нь **328**
- 10.10 Гамбид ирсэн жуулчдын хувь **329**
- 10.11 Гамби улсын газарзүйн байрлал **330**
- 10.12 Эко аялал жуулчлал (Тумани Тенда) **333**
- 10.13 Жуулчдын тооны бууралт, бүс нутгаар **334**
- 10.14 Дэлхийн тээврийн замын нийт урт **335**
- 10.15 Ачаа болон зорчигч тээврийн бүтэц **336**
- 10.16 Дэлхийн автомашины тоо **337**
- 10.17 1,000 хүнд ногдох автомашины тоо **338**
- 10.18 Авто тээврийн зорчигч эргэлт **339**
- 10.19 Европын хоолойн тээврийн сүлжээ **341**
- 10.20 Дэлхийн далайн тээвэр **343**
- 10.21 Суэцийн суваг-Египет улс **345**
- 10.22 Агаарын тээврийн зорчигч эргэлт **346**
- 10.23 Усан болон агаарын тээврийн гол замууд **346**
- 10.24 Интернет хэрэглэгчдийн тоо, бүс нутгаар **347**
- 10.25 1000 хүнд ногдох автомашин, гар утас, компьютерээр тэргүүлэгч орнууд **348**
- 10.26 Дэлхийн худалдааны бүтэц **350**
- 10.27 Аутсорсинг **356**
- 11.1 Байгаль нийгмийн харилцан хамаарал **360**
- 11.2 Байгаль-нийгмийн тулгамдсан асуудал **361**
- 11.3 Хүн амын өсөлт байгаль орчинд нөлөөлөх **363**
- 11.4 Хүн ам ба хэрэглээний хэт өсөлт **364**
- 11.5 Хүнс тэжээлийн дутагдал **364**
- 11.6 Дэлхийн улсуудын хотжилт **367**
- 11.7 Нэн ядуу амьдралтай хүн амын эзлэх хувь **367**
- 11.8 Орчны бохирдлын түвшин, төрлөөр **367**
- 11.9 Экологийн мөрийг тооцох 5 үзүүлэлт **369**
- 11.10 Экологийн мөрийн орон зайн ялгаа **370**
- 11.11 Нэг хүнд ногдох экологийн мөр **370**
- 11.12 Экологийн мөр ба амьдралын түвшин **371**
- 11.13 Хүлэмжийн хийн ялгаруулалт **372**
- 11.14 Түлшний ба барилгын салбарын хүлэмжийн хий ялгаруулалт **372**
- 11.15 Хөгжлийн ялгаа, ДНБ ба агаарын бохирдол **373**
- 11.16 ХАА-н салбарын CO²-ын ялгаруулалт **374**
- 11.17 УАӨ ба улаан буудайн ургац **374**
- 11.18 Усны хямрал (улсуудаар) **376**
- 11.19 Усны хямралын өөрчлөлт **376**
- 11.20 Цэвэр усны хүртээмж **378**
- 11.21 Ундны цэвэр усны эх үүсвэрээр хангагдсан хүн амын эзлэх хувь **378**
- 11.22 Шистосомиаз өвчний газарзүйн тархалт **380**
- 11.23 Гэдэсний хижиг халдварт өвчний тархалт **380**
- 11.24 Хил дамнанас голын сав газар **381**
- 11.25 Хөрсний эвдрэлд зонхилж буй хүчин зүйлс **383**

11.26 Усалгаатай газар тариалангийн эзлэх хувь	383	11.34 Шар буурцагны тариалан	388
11.27 Хөрсний доройтол ихтэй нутгууд	384	11.35 Ойгүйжиж буй талбай, улсаар	388
11.28 Хуурай бүс нутгийн газарзүйн тархалт	385	11.36 Дэлхийн ойн талбай багассан байдал	389
11.29 Хуурай бүс нутгийн талбай ба хүн ам	385	11.37 Байгалийн нөөцийн ашиглалт, салбараар	391
11.30 Хөрсний алдагдал тооцох	386	2.1 Харъяалалтай нутаг дэвсгэр	31
11.31 Хөрсний элэгдлийн төрөл ба шалтгаан	386	2.2 Улсуудын газар нутгийн ялгаа	34
11.32 Хөрсний доройтлын шалтгаан, бүс нутгаар	386	2.3 Хаант засаглалтай улсууд	36
11.33 Ойн талбайн өөрчлөлт	388	2.4 Холбооны улсууд	38

ХҮСНЭГТИЙН ГАРЧИГ*

2.5 Эдийн засгийн ялгаа, зарим улсаар	51	4.2 Голлох шашны гарал үүсэл	142
2.6 Улсуудын ялгаа ДНБ-ээр	52	4.3 Шүтэгчдийн тоо ихтэй томоохон шашнууд	142
2.7 Нэг хүнд ногдох ДНБ-ий хуваарилалт	53	4.4 Христосын шашин шүтэгчдийн тоо	145
2.8 Нэг хүнд ногдох ҮНО-ын ялгаа	55	4.5 Томоохон үндэстнүүд	148
2.9 Тэгш бус байдал, 2018	56	4.6 Дэлхий голлох үндэстнүүд	150
2.10 Амьдралын чанар ба ДНБ-ний хамаарал	57	5.1 Суурьшлын ялгаа	155
2.11 Хөгжлийн зарим үзүүлэлт (2018)	58	5.2 Хотыг ангилах шалгуурууд	159
2.12 ХХИ-ээр тэргүүлэгч орнууд	61	5.3 Дэлхийн хамгийн олон хүн амтай хотууд	167
2.13 Ядуурлын олон хэмжээст индекс	61	5.4 Хотжилтын түвшин, бүс нутгаар, 2019	169
2.14 ХХИ ба Аз жаргалын индекс	62	5.5 Аж үйлдвэрийн хувьсгалаас хойших хотжилт	174
2.15 Улс орнуудын хөгжлийн ангилал	64	5.6 Дэлхийн хотжилтын хандлага	174
2.16 Хөгжингүй ба хөгжиж буй орнууд	70	5.7 Дэлхийн том хотын бөөгнөрөл	175
2.17 Спеарманы хамаарлын коэффициент	71	5.8 Их хотжилтын нутаг дэвсгэр, хүн амын тоо, нягтшил, 2020	175
2.18 Хэрэглээ ба бохирдолд АНУ-ын эзлэх хувь	73	5.9 Дэлхийн том агломерациуд	178
3.1 Хүн амын тоо нэг тэрбумаар нэмэгдсэн хугацаа	81	5.10 Монгол улсын хот, хөдөөгийн хүн ам	186
3.2 Хамгийн олон хүн амтай 10 улс	82	6.1 Байгалийн нөөц ба төрлүүд	197
3.3 Хүн амын тооны өөрчлөлт, бүс нутгаар	82	6.2 Эрдэс түүхий эдийн нөөц (улсаар)	198
3.4 Хүн ам 2 дахин өссөн хугацааны өөрчлөлт	87	6.3 Бэлчээр ба тариалангийн талбай	204
3.5 Хүн амын дундаж наслалтын ялгаа	98	6.4 Хүн ам ба газрын нөөцийн харьцаа	204
3.6 Хүн амын суурьшил, далай тэнгисээс алслагдсан байдлаар	100	6.5 Хур тунадас ба ууршилтын харьцаа	206
3.7 Хүн амын байршил, гадаргын өндөршлөөр	102	6.6 Цэнгэг усны нөөц	206
3.8 Хүн ам нягт ба сийрэг суурьшилтай газрууд	104	7.1 Байршилд нөлөөлөх хүчин зүйлийн үнэлгээний жишээ	220
3.9 Хүн ам нягтшилын ялгаа, төрөл тус бүрээр	106	7.2 Олон улсын хөдөлмөрийн газарзүйн хуваарьт тэргүүлэгч улсууд	230
3.10 Хот хөдөөгийн хоорондох шилжилт	107	7.3 Кофе үйлдвэрлэлд тэргүүлэгч улсууд	234
3.11 ДОХ ба дундаж наслалт	118	7.4 Дэлхийн гадаад худалдаа, улсуудаар	235
3.12 65 ба дээш насныхны эзлэх хувь	119	7.5 Дэлхийн томоохон ҮДК-ууд	236
3.13 Японы хүн амын насны бүтэц ба төлөв	120		
4.1 Хэлтний тоогоор тэргүүлэх хэл	130		

* Зарим гарчгийг товчлов.

8.1 Загас агнуур байгалийн бүслүүрээр	255		
8.2 ХАА-н голлох таримлын хэмжээ	271		
8.3 Үр тарианы экспортын хэмжээ, (мян.тонн)	281		
9.1 Түлшний олборлолтоор голлох орнууд	292		
9.2 Цахилгаан эрчим хүчний үйлдвэрлэл	298		
9.3 Том усан цахилгаан станцууд	299		
9.4 Машин үйлдвэрлэл	309		
9.5 Химийн үйлдвэр, улсуудаар	311		
9.6 Нэхмэлийн үйлдвэрлэл, улсуудаар	314		
10.1 Авто машины тоо	337		
10.2 Авто замын сүлжээ, улсуудаар	338		
10.3 Төмөр замын уртаар тэргүүлэгч орнууд,	339		
10.4 Төмөр замын тээврийн ачаа эргэлтээр тэргүүлэгч орнууд	340		
10.5 Төмөр замын зорчигч эргэлтээр тэргүүлэгч орнууд	340		
10.6 Дамжуулах хоолойн уртаар тэргүүлэгч орнууд	342		
10.7 Худалдааны боомт хотуудын даац	343		
10.8 Чингэлгийн тээвэрлэлтээр тэргүүлэгч боомт хотууд	344		
		10.9 Дэлхийн томоохон сувгууд	345
		10.10 Экспортод тэргүүлэгч орнууд	350
		10.11 Дэлхийн голлох экспортын бүтээгдэхүүний худалдаа	351
		10.12 Дэлхийн шилдэг 10 банк	352
		10.13 Хөрөнгийн биржид бүртгэлтэй хувьцаат компанийн тоо	352
		10.14 Олон улсын аутсорсингийн бүтэц	354
		10.15 Аутсорсинг ба гэрээт ажлын ялгаа	355
		11.1 Улс төрийн хурцадмал голомт ба бүсүүд	362
		11.2 ЭАИ-ээр тэргүүлэгч орнууд	365
		11.3 Дэлхийн хамгийн бохир 10 хот	366
		11.4 Зарим улс орны ашиглаж буй газар	369
		11.5 Ундны сайжруулсан усны хангамж багатай орнууд	377
		11.6 Гадаргын усны импортоос хамаардаг зарим улсууд	377
		11.7 Ус бохирдуулагч үйлдвэрлэлийн нөлөө	379

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ

АЖИ	Аз жаргалын индекс	НТ	Нийтийн тоолол
АНУ	Америкийн Нэгдсэн Улс	НТӨ	Нийтийн тооллын өмнөх
АНЭУ	Арабын Нэгдсэн Эмирт Улс	НҮБ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага
АСЕАН	Зүүн өмнөд Азийн орнуудын холбоо	НЭЗ	Нийгэм-эдийн засаг
АХБ	Азийн хөгжлийн банк	ОПЕК	Газрын тос экспортлогч орнуудын холбоо
БНАСАУ	Бүгд Найрамдах Ардчилсан Солонгос Ард Улс	ОУВС	Олон улсын валютын сан
БНСУ	Бүгд Найрамдах Солонгос Улс	ОХУ	Оросын Холбооны Улс
БНХАУ	Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс	ӨАБНУ	Өмнөд Африкийн Бүгд Найрамдах Улс
БТД	Бизнесийн төв дүүрэг	ТАБНУ	Төв Африкийн Бүгд Найрамдах Улс
ГДТ	Газар дундын тэнгис	ТЕК	Төрөлтийн ерөнхий коэффициент
ГМС	Газарзүйн мэдээллийн систем	ТУХН	Тусгаар улсуудын хамтын нөхөрлөл
ДАЖБ	Дэлхийн аялал жуулчлалын байгууллага	ҮДК	Үндэстэн дамнасан корпораци
ДБХС	Дэлхийн байгаль хамгаалах сан	ҮНО	Үндэсний нийт орлого
ДНБ	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн	ХАА	Хөдөө аж ахуй
ДХБ	Дэлхийн худалдааны байгууллага	ХБО	Хөгжиж буй орнууд
ДЭМБ	Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллага	ХО	Хөгжингүй орнууд
ЕХ	Европын холбоо	ХХААБ	Хүнс, хөдөө аж ахуйн байгууллага
ЗТС	Зайнаас тандах судлал	ХХИ	Хүний хөгжлийн индекс
НАТО	Умард Атлантын цэргийн эвсэл	ШУТ	Шинжлэх ухаан, технологи
НАФТА	Хойд Америкийн чөлөөт худалдааны хэлэлцээр	ЭЗХАХБ	Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага (OECD)

ӨМНӨХ ҮГ

Манай хамт олон МУБИС-ийн Газарзүйн тэнхим үүсэн байгуулагдсаны **70 жилийн ойд** зориулсан хоёр дахь сурах бичгээ гарган та бүхний гар дээр тавьж байна. Газарзүйн багш боловсролын үндсэн сурах бичиг болох энэхүү номын үндсэн агуулга сургалтын үндэсний хөтөлбөртэй уялдсан бөгөөд багш бэлтгэх болон төгсөлтийн дараах сургалтад зориулагдсан болно.

Газарзүй нь байгалийн болон нийгмийн шинжлэх ухааны “гүүр” юм. Уул ус, ургамал, амьтан, хөрс зэргийг судалдаг физик газарзүйн судалгаа нь танин мэдэхүйн гэхээсээ илүү тэдгээрийг нийгмийн амьдралд хэрхэн ашиглаж болох вэ? гэдэгт зорьдог. Тэртээ зуунд таньж мэдэхгүй газар орныг нээж, судалж эхэлсэн (Газарзүйн их нээлтийн үе) нь угтаа “яаж ашиглаж болох бэ?” гэсэн гарцаас үүдэлтэйг тайлбарлах нь илүүц. Ингэснээр шинэ нүүдэл (хөдөлгөөн) эхлэн хот суурин байгуулж, зам тавьж, машин тэрэг (зам тээвэр) бүтээж, газар тариалан эрхэлж, амьтан гаршуулж (хөдөө аж ахуй), холбоо харилцаа буй болгож, хэрэгтэй зүйлсээ солилцон (худалдаа), тэдгээрийг зохицуулах менежмент хийж, аялж жуулчлан, түүнд тохирсон үйлчилгээ үүсэн хөгжжээ. Ийнхүү хүний үйл ажиллагааны явцад буй болсон эдгээр зүйлийн орон зай-нутаг дэвсгэрийн тархалт, хамаарал, зүй тогтлыг судалдаг газарзүйн шинжлэх ухааны салбар нь *Human Geography* юм. Барууны орнуудад хэрэглэдэг энэхүү нэршлийг монгол хэлнээ шууд буулгах нь төдийлэн оновчтой бус тул хүн төрөлхтний “бүтээсэн” нийгмийг хөдөлгөгч хүч нь болсон эдийн засгаас салгах аргагүй хэмээн үзэж энэхүү сурах бичгийг *“Нийгэм-эдийн засгийн газарзүйн үндэс” (Introduction to Human Geography)* гэж нэрлэв.

Сурах бичгийн агуулга, арга зүйн дидактик боловсруулалтад дараах зүйлсийг харгалзав. Үүнд:

- Юуны өмнө газарзүйн судалгааны үндэс болох байгаль-нийгмийн хамаарлыг гаргахыг урьтал болгон хүн амын тархалт, суурьшилт, нийгмийн тулгамдсан асуудал, геополитик зэрэгт физик газарзүйн хүчин зүйлийн нөлөөг тодруулж оруулахыг зорьсон. Энэ нь газарзүйн сургалт төдийгүй судалгаанд ч баримтлах зарчимд нийцнэ хэмээн үзэв.
- Газарзүйн “алтан асуулт” гэгддэг ЮУ? (нийгмийн хөгжил, тэгш бус байдал, орлогын ялгаа, хүн амын тархалт, суурьшил, өөрчлөлт, үйлдвэрлэлийн салбар, байгалийн нөөц ба нийгмийн асуудлууд г.м), ХААНА? (хаагуур тархсан, дэлхийн аль хэсэгт, ямар улсад г.м), ЯАГААД? (шалтгаан) гэдэгт хариулах боломж олгохыг зорьсон.
- Энэ үүднээс орон зай-нутаг дэвсгэрийн тархалтыг аль болох газарзүйн зураг (хэл ба шашны тархалт г.м)-аар харуулж, дүрслэлийн олон төрөл (341 зураг, 89 хүснэгт)-өөр илэрхийлэхийг оролдсон. Иймд газарзүйн зургийн төрөл бүрийн тусгаг (Меркаторын, Робинсоны г.м), график, диаграммын янз бүрийн хэлбэр (гурвалжин, цэгэн тархалтат, баганан, тойргон, шугаман г.м) ашигласан нь багш боловсролын чухал хэсэг болох дидактик шийдэлд нэмэртэй болно.
- Уг сурах бичгийн агуулга, арга зүй нь газарзүйн сургалтын үндэсний хөтөлбөр, ЕБС-ийн “Газарзүй V, VI” сурах бичиг, багшийн ном (Е.Батчулуун ба бус, 2013, 2014)-той

уялдсан, зарим хэсгийг ашиглаж баяжуулан, үндсэн эх сурвалжийг нь дурдсан.

- Улсуудын нэрийг “Монгол хэлний зөв бичих дүрмийн журамласан толь”-д бичсэнээр авав. Жишээ нь: *Финланд, Швейцар, Босни-Херцеговин г.м.*
- Орчуулгын зарим нэршлийн монгол утгыг харгалзан шинэчлэв. *Улс орнуудын зураг; Бодит нягтшил г.м.*
- Дэлгэрүүлж, тодруулах зарим хэсэгт “зүүлт” нэмсэн. Жишээ нь: *Спартли арал, Хормузын хоолой г.м.*

Номын агуулга, бүтцийг 11 бүлэгт багтаав. 1) *Эхний бүлэгт* нийгэм-эдийн засгийн газарзүйн ерөнхий ойлголт, судалгааны (ГМС, зайнаас тандан судлал) болон зураглалын аргуудын талаар; 2) *Хөгжлийн газарзүй* бүлэгт дэлхийн улс орнуудын газарзүйн онцлог, өөрчлөгдөж ирсэн байдал ба нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн ялгаа, нөлөөлөх хүчин зүйлс, баялгийн тэгш бус хуваарилалтын талаар; 3) *Хүн амын газарзүй* бүлэгт дэлхийн хүн амын өөрчлөлт, нас хүйсийн бүтэц, тархалт суурьшилтыг зарим бүс нутаг, улсаар жишээлэн; 4) *Соёлын газарзүй* бүлэгт соёлын хэв шинж, хэл ба шашны газарзүйн тархалт, үндэстэн угсаатны нутаг дэвсгэрийн онцлогийг; 5) *Хотын газарзүй* бүлэгт дэлхийн хотжилтын түүхэн байдал болон хот хөдөөгийн суурин газрын ялгаа, том хотууд болон монгол орны жишээг товч авч үзсэн. 6) *Байгалийн нөөцийн газарзүй* бүлэгт байгалийн нөөцийн ангилал ба орон зайн тархалтын ялгаа, нөлөөлөх хүчин зүйлийг зургаар баяжуулан оруулав. 7) *Үйлдвэрлэлийн газарзүй* бүлэг нь 8, 9, 10 дугаар бүлгийн оршил болох ба салбаруудын онцлог, ялгаа, ажиллах хүчний бүтцийн өөрчлөлт зэргээс гадна бараа бүтээгдэхүүний солилцоо, худалдааны явцад үүсэж буй олон улсын харилцаа, хөдөлмөрийн газарзүйн хуваарь, үйлдвэрлэлийн төрөлжилтийн талаарх ерөнхий ойлголтыг багтаасан болно. 8) *Үйлдвэрлэлийн анхдагч салбарын газарзүй* бүлэгт хөдөө аж ахуй болон олборлох үйлдвэрлэлийг; 9) *Үйлдвэрлэлийн хоёрдогч салбарын газарзүй* бүлэгт аж үйлдвэрийн төрөлжилт ба тархалтын талаар; 10) *Үйлдвэрлэлийн гурав ба дөрөвдөгч салбарын газарзүй* бүлэгт үйлчилгээ, тээвэр, харилцаа холбоо болон аялал жуулчлалын нутаг дэвсгэрийн ялгаа, нөлөөлөх хүчин зүйлсийн талаар; 11) *Байгаль-нийгмийн асуудлууд, тогтвортой хөгжил* бүлэгт байгаль-нийгмийн харилцааны үндсэн дээр үүсэж буй тулгамдсан асуудлаас заримыг тодотгон газарзүйн үүднээс авч үзсэн болно.

Хэвлэлийн эх, зураг бэлтгэхэд сэтгэл гаргасан Б.Бүжидмаа, туслах ажилтан Б.Ууганбат, төгсөгч Г.Бадмаанямбуу нарт талархал илэрхийлье.

Газарзүйн ухааны доктор, профессор

Ембүүгийн БАТЧУЛУУН

Цахим шуудан: batchuluun@msue.edu.mn

Утас 9909-1640